
France Perovšek: *Moja resnica. Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani*. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije. Partizanski knjižni klub, knjiga št. 18, Ljubljana 1995, 314 str.

Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije je leta 1995 izdalo knjigo Franceta Perovška: *Moja resnica, s podnaslovom: Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani*. Na 314 straneh in v štirih tematskih sklopih avtor niza ne le osebne spomine, ampak tudi širše dogajanje, kakor ga je sam takrat doživljal in razumel. Tematika je raznolika, kot je bilo raznoliko njegovo delo in življenje. France Perovšek je odšel v partizane z devetnajstimi leti, načelnik Poverjenišтва PNOO za cono B Slovenskega primorja, kar je bila tam najvišja civilna oblastna funkcija, in politični sekretar Okrožnega komiteja KP Julijske krajine, kar pa je bila najvišja politična funkcija, je postal leta 1945 s še nedopolnjenimi triindvajsetimi leti. V povojnih letih je nato delil usodo mnogih 'funkcionarjev', preobremenjenih s številnimi nalogami in odgovornostjo. Neusmiljen tempo življenja mu je resno načel zdravje in ga prekmalu, že leta 1964, 'izključil' iz aktivnega dogajanja.

Knjiga spominov enega pomembnejših akterjev povojnega dogajanja je novost, saj so se dotlej objavljeni spominski zapisi praviloma s koncem vojne zaključili. Za območje Primorske sta za povojni čas sicer izšli knjigi Julija Beltrama o Goriški v letih 1945-1947 in o koprskem okraju cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) 1947-1954, ki pa sta pisani tudi na osnovi arhivskih virov in sta dejansko poskus zgodovinske obdelave. Perovškova knjiga je nedvomno pomemben prispevek k osvetlitvi dogajanja na Primorskem v času t. i. boja za meje. Obenem pa so opisi cone B Slovenskega primorja in cone B STO dobrodošli tudi zaradi dejstva, da je danes v Sloveniji, kot ugotavlja avtor, dogajanje na Primorskem v povojnih letih v marsičem izbrisano iz zgodovinskega spomina. Tej trditvi lahko samo pritrdim, saj sama često ne le 'laikom', ampak tudi zgodovinarjem pojasnjujem že to, da sta sploh obstajali coni A in B Julijske krajine.

France Perovšek nam za čas, ki ga je prebil na Primorskem kot vodilni oblastni in politični delavec (med majem 1945 in septembrom 1947 in med novembrom 1950 in januarjem 1952) poda kompleksno sliko. Pri opisu delovanja civilne uprave v slovenskem delu cone B Slovenskega primorja poudari, da so jo vodili visoko izobraženi strokovnjaki in najvidnejše med njimi tudi predstavi. Uprava je na mnogih področjih v težkih pogojih prav zaradi sposobnosti teh ljudi in predanega dela vseh nedvomno dosegla precejšnje uspehe. Tehtne so tudi nekatere njegove ocene delovanja Ozne in Udbe v coni B, medtem ko nekatere druge arhivski viri ne potrjujejo, zlasti ne tega, da je v coni B "Udba delovala kot družbena inštitucija pod nadzorom množic, pod kakršnim sta bila vsa oblast in politika." Arhivski viri tudi ne potrjujejo njegove trditve, da političnih obsojencev v coni B ni bilo in da sta bila pred civilnim okrožnim sodiščem izvedena le dva procesa.

Čas boja za meje na Primorskem je bil čas nenehnih političnih akcij, ki jih Perovšek kot ključni politični funkcionar opiše širše in osvetli tudi ozadje do-

gajanja. Še danes ostaja pod vtisom velike enotnosti primorskih Slovencev v teh letih in njihovih neomajnih zahtev za priključitev k matični domovini. Naj navedem opis dogajanja v času obiska mednarodne razmejitvene komisije pomladi 1946: "Oblikovali so delegacije, ki naj bi se pogovarjale s komisijo, hkrati pa so se organizirali tako, da je komisijo spremljalo vse živo - od otrok, mladine, žena in mož, do starcev... Ves čas je bilo slišati oglašujoča gesla: "Hočemo Jugoslavijo! Tu smo Slovenci! Tukaj je Jugoslavija!" in podobno." Prepričan je, da zahodnoevropske vlade zaradi odmeva, ki so jih zahteve primorskih Slovencev povzročile v domačem javnem mnenju, le teh niso mogle popolnoma prezreti.

Verjetno zato, ker je večino časa prebil na območju, ki je bilo povsem slovensko, in zaradi zahtev po novi meji, ki jim je bilo podrejeno vse drugo, je v Perovškovi spominih premalo prisotna razlika med slovenskimi predeli, kjer sta bili podpora in navdušenje novim oblastem nedvomno veliki, in med istrskimi mesti (Koper, Izola in Piran) - kjer so živeli skoraj sami Italijani - ki so bila novim oblastem v veliki meri nasprotna. Drži njegova trditev, da so bile pravice italijanske manjšine zajamčene tudi v vseh povojnih slovenskih ustavah, da so ohranili italijanske šole in marsikaj drugega. Vendar je problem istrskih Italijanov dosti bolj kompleksen. Naj navedem samo dvojezičnost, ki je v očeh Slovencev, vajenih borbe za nacionalne pravice, potrditev enakopravnosti, marsikateri istrski Italijan pa je njeno uvedbo doživljal kot kazen in ne kot pravico, saj dotlej zanje slovenščina ni obstajala. Marsikaj nam pove tudi v Perovškovi knjigi opisana epizoda o komunističnih in ne projugoslovanskih geslih, ki so jih zapisali na letake italijanski člani partije na Koprskem ob prihodu mednarodne razmejitvene komisije.

Po uveljavitvi mirovne pogodbe in ustanovitvi Svobodnega tržaškega ozemlja - STO (ki pa ni nikoli zaživelo in je ostajalo razdeljeno med zavezniško in jugoslovansko vojaško upravo) je France Perovšek odšel s Primorske in se vrnil novembra 1950 kot odposlanec vlade LRS pri Vojni upravi Jugoslovanske armade in kot pooblaščenec CK KPS in CK KPJ pri KP STO. Med njegovo odsotnostjo je to območje doživljalo številne pretrese. Resolucija Informbiroja je še bolj kot v Jugoslaviji usodno zarezala v STO, zlasti med levo opredeljenimi Slovenci v coni A, ki so bili nato več let, kot ugotavlja Perovšek, "z grenkobo v srcu razporejeni proti slovenski republiki in Jugoslaviji." Dotakne se tudi vprašanja razdelitve STO med Jugoslavijo in Italijo in opiše takratno kritično stališče slovenskih oblasti do beograjske diplomacije in njenih predlogov o menjavi obalnih istrskih mest z obmorskim pasom v tržaškem zaledju, poseljenim v večini s Slovenci. Ob tem naj dodam, da je ta predlog, če ga pogledamo z današnjih perspektiv, za Slovenijo dobrodošel, saj se je Italija s tem, da ga je odklonila, v bistvu sama odpovedala današnji slovenski obali. Tretji velik problem, ki se ga dotakne, je vprašanje izseljevanja italijanskega, a tudi slovenskega življa iz takratne cone B. Perovšek vso odgovornost za izseljevanje pripiše italijanski propagandi in "lokalnim italijanskim iredentistom" pod zavetjem Italije in doda: "Objektivni raziskovalec zgodovinskega dogajanja bo zato lahko ugotovil, da izseljevanja na Koprskem ni povzročila slovenska politika proti italijanskemu prebivalstvu." Ta njegova trditev je

verjetno posledica dejstva, da ravno v času največjega pritiska na italijanski živelj po mirovni pogodbi izseljevanja na Primorskem ni bilo. Res je italijanska propaganda odigrala pomembno vlogo pri opredelitvi ljudi zanj, a svoj delež odgovornosti nosijo tudi slovenske oblasti.

Dragoceni so tudi Perovškovi utrinki iz kasnejšega delovanja v Ljubljani, tudi iz dela v partijskem agitpropu v letih, ko se je slovenska in jugoslovanska partija obrnila od stalinizma, ko so bili "marksistični pogledi razbremenjeni že kar religioznega značaja, ki je bil vsiljevan vsemu in vsakomur." Opiše delo na radiu in novi televiziji, kjer je bil več let glavni direktor, niza spomine na slovenski film, delovanje v svetu Inštituta za narodnostna vprašanja, svetu ljubljanske univerze, marksističnem centru in na ustanovitve Visoke šole za politične vede v letu 1961. Pomemben je tudi zapis o sporu med slovenskim in jugoslovanskim partijskim vodstvom leta 1962, prvem srečanju z resnico o dachauskih procesih leta 1968 in njegovo, sicer že objavljeno razmišljanje o narodni spravi. Spomni se tudi večjega števila sodelavcev. Med zanimivejšimi sta gotovo njegov pogled na Ivana Mačka, pri čemer oporeka današnjim enostranskim ocenam njegovega delovanja, in opis stikov s primorskimi slovenskimi duhovniki. Pri tem avtor skuša, in to je nedvomno vrednota knjige, ostati čim bolj zvest svojemu takratnemu doživljanju in svojim takratnim pogledom, ki jih ne prilagaja ocenam, ki so danes prisotne o tem dogajanju. Ob opisih dogajanja nam naniza svoja osebna razmišljanja in tudi kritične ocene takratnega časa, ki je v današnji slovenski stvarnosti marsikdaj ocenjevan le skozi njegove slabosti. Mnogi so, tako kot avtor te knjige, verjeli in še verjamejo v socializem s človeškim obrazom in je to njihovo opredelitev potrebno spoštovati.

Nevenka Troha

Slovenska kronika XX. stoletja. 1900-1941. Knjiga 1. Nova revija, Ljubljana 1995, 457 strani.

Avtor uvodnega razmišljanja o položaju, dosežkih, notranjih delitvah in stiskah slovenskega naroda, prof. dr. Peter Vodopivec, je utemeljeno zapisal, da so zgoščena, hitrost ter pomembnost dogajanja v zgodovini Slovencev dvajsetega stoletja gotovo skoraj v vsem presegle vsa možna predvidevanja narodnih voditeljev iz preloma prejšnjega v današnje stoletje. Takšna ugotovitev je bila ob odsotnosti celovitega zgodovinskega pregleda že sama po sebi zadosten izziv in hkrati klic po karseda zaokroženi predstavitvi bolj ali manj bližnje preteklosti, ki prehaja z mnogoterimi še delujočimi silnicami v današnji trenutek.

Ob strokovnih razlogih je nedvomno pomembna vzpodbuda za izpeljavo zamisli o 'postavitvi na ogled' dela naših dedov, očetov in nas samih izšla tudi iz dogajanj zadnjih let, ko je slovenski narod z vzpostavitvijo samostojne države dosegel vrh v emancipacijskih prizadevanjih, kar je sovpadalo tudi s spremembo družbenega sistema. Najbrž pa ni povsem nezanemarljiv zgled v kronikah, ki